

Г.М. Сулейменова¹, Г.К. Айкинбаева², Т.Т. Мақсотова³, Ф.Е. Есқақова³

¹А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
(Қостанай қ., Қазақстан)

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
(Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан)

³М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
(Орал қ., Қазақстан)

ЖЕТКІНШЕКТІК ШАҚТАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕРЦЕПЦИЯНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада жеткіншектік шақтағы әлеуметтік перцепцияның ерекшеліктері, әлеуметтік перцепция ұғымы, тұлғааралық қарым-қатынас, бірін-бірі қабылдау, қабылдауға кедергі келтіретін факторлар мен перцептивті компоненттің ерекшеліктері сипатталған.

Түйін сөздер: қарым-қатынас, қарым-қатынастың перцептивтік жағы, әлеуметтік перцепция, әлеуметтік перцепцияның механизмдері, жастық шақ.

Г.М. Сулейменова¹, Г.К. Айкинбаева², Т.Т. Мақсотова³, Ф.Е. Есқақова³

¹Костанайский региональный университет имени А.Байтұрсынова
(г. Костанай, Казахстан)

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
(г. Нур-Султан, Казахстан)

³Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова
(г. Уральск, Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ ПЕРЦЕПЦИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В статье описаны особенности социальной перцепции в подростковом возрасте, понятие социальной перцепции, межличностного общения, восприятия друг друга, факторы, препятствующие восприятию, особенности перцептивного компонента.

Ключевые слова: общение, перцептивная сторона общения, социальная перцепция, механизмы социальной перцепции, молодость.

G.M. Suleimenova¹, G.K. Aikinbaeva², T.T. Maksotova³, F.E. Eskakova³

¹A. Baitursynov Kostanay regional university
(Kostanai, Kazakhstan)

²L.N. Gumilyov Eurasian National University
(Nur-Sultan, Kazakhstan)

³M. Utemisov West Kazakhstan University
(Oral, Kazakhstan)

FEATURES OF SOCIAL PERCEPTION IN ADOLESCENCE

Abstract

The article describes the features of social perception in adolescence, the concept of social perception, interpersonal communication, perception of each other, factors preventing perception, features of the perceptual component.

Keywords: communication, perceptual side of communication, social perception, mechanisms of social perception, youth.

Кіріспе.

Қазіргі заманда адам өмірінің күрделенуіне, дамудың әлеуметтік-саяси жағдайлар мен өзгерістердің орын алуына байланысты адам мен оны қоршаған әлем арасындағы коммуникациялық байланыстар артып, жаңа ақпараттық технологиялар жасалып, барлық салаға енгізілуде. Сыртқы әлеммен сәтті қарым-қатынас жасауы үшін адам өмір бойы басқа адамдармен байланыста болуы, тұлғааралық қарым-қатынастарды топтың әрбір мүшесі көптеген және алуан түрлі қарым-қатынастардың субъектісі болып табылатын тұтас топтарды қалыптастыруы керек. Осы орайда жеткіншектік шақтағы қарым-қатынас, әлеуметтік перцепция ерекшеліктері маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Ал әлеуметтік перцепция жеткіншектердің өмірінде негізгі орын алады және ол айналадағы әлемді түсінуге, оны қабылдауға мүмкіндік береді.

Жеткіншектік шақтың психологиялық негіздерін Р. Байярд, Т.В. Драгунова, А.Е. Личко, М. Реттер, Л.С. Выготский, П.М. Якобсон, И.С. Кон зерттеген [1,2]. Ғалымдардың пайымдауы бойынша, жеткіншектік шақта болатын өзгерістер баланың бойындағы ерекшеліктерінің, мүдделері мен қарым-қатынастарының, өмірге деген көзқарасының, әлеуметтік перцепциясының қалыптасуында маңызды рөл атқарады.

А.Е. Личконың пайымдауы бойынша, «жеткіншектің жеке тұлғасының дамуының аса маңызды факторларының бірі – оның әлеуметтік белсенділігі, белгілі бір игіліктерге жету, ересектермен, достарымен қарым-қатынасты өзіне тиімді етіп құруға деген бағыттылығы, өзінің жеке басы мен болашағын, алға қойған мақсаттары мен міндеттерін толықтай жүзеге асырудағы әрекетін жобалай алуымен сипатталауы» - дейді [3]. Осы ретте жеткіншектердің қалыптасуы мен толыққанды дамуы үшін қарым-қатынастың да рөлі ерекше екендігін атап өткен жөн.

Қарым-қатынас мәселесімен Б.Ф. Ломов, И.Л. Руденко, И.П. Шкуратова, С.П. Безносос, В.В. Латынов, В.А. Толочек сынды ғалымдар айналысқан [4,5]. Аталмыш ғалымдардың басым көпшілігі Г.М. Андрееваның көзқарасын қолдаушылар болып табылады. Г.М. Андреева қарым-қатынастың үш жағын атап көрсетеді. Атап атқанда:

Қарым-қатынастың коммуникативті жағы – ол жеке адамдар арасындағы ақпарат алмасу.

Қарым-қатынастың интерактивті жағы – тек білім мен идеямен ғана алмасу емес, сонымен қатар іс-әрекеттерді де қамтиды.

Қарым-қатынастың әлеуметтік-перцептивті жағы – әңгімелесушілер арасындағы бірін-бірі қабылдау негізінде өзара түсіністік орнату ретінде қарастырылады [6].

Қарым-қатынас жасау барысында екі тарап та бірдей мәнге ие болады. Дегенмен, қарым-қатынастың коммуникативті және интерактивті жақтары барынша дамығанын атап өткен жөн. Қарым-қатынастың әлеуметтік-перцептивті жағы ғылыми әдебиеттерде анағұрлым аз зерттелген. Өз кезегінде қарым-қатынастың әлеуметтік-перцептивтік жағы коммуникация процесінде бастапқы механизм болып табылады.

Адамдар қарым-қатынасқа тұлға ретінде енеді, әрі екінші адам ол адамды тұлға ретінде қабылдайды. Адамның сыртқы мінез-құлық ерекшеліктерін қабылдай отырып, біз ол адамды «тануға», оның қарым-қатынас барысындағы бойындағы қасиеттерін анықтауа тырысамыз. Бұлай тану барысында, біздің алған әсерлеріміз өте маңызды, ал ол қарым-қатынас процесінің реттеушісі болып табылады, атап айтқанда басқа адамды тану, осы ретте қарым-қатынасқа түсушінің өзінің өзгеруі және бірлескен әрекет нәтижесінің сәттілігі әңгімелесушінің қаншалықты оны айқын «тани алуымен» байланысты болады.

Әдебиеттерді талдау нәтижесінде «әлеуметтік перцепция» ұғымы адамның адамды

қабылдауын белгілеу үшін қолданылатындығын атап өтуге болады. Алғаш рет бұл ұғымды Дж.Брунер 1947 жылы қолданысқа енгізген [7]. Алғашқыда әлеуметтік перцепция қабылдау процестерінің әлеуметтік детерминациясы ретінде қарастырылған. Кейінірек зерттеушілер «әлеуметтік перцепция – бұл әлеуметтік қауымдастықтар, әлеуметтік топтар мен басқа адамдар сияқты әлеуметтік нысаналарды қабылдау процесі ретінде қарастыруды ұсынады.

Тұлғааралық қарым-қатынастағы әлеуметтік перцепцияның орнын зерттеуде А.А. Бодалев, А.П. Панфилов, В.Н. Куницына, В.С. Агеев, Г.Р. Чернова, Г.М. Андреева, Д. Майерс және т.б. ғалымдарды атап өтуге болады [8,9].

Басқа адамды қабылдаудағы ой, өзіндік сана деңгейімен байланысты, бұл қатынас екі жақты: біріншіден, өзі туралы ойлар басқа адам туралы ойларды қалай анықтайды? Екіншіден, адам өзін неғұрлым толық көрсете алса, соғұрлым өзі туралы ойлары тереңдей түседі.

Қабылдау процестеріне кемінде екі адам қатысады және әрқайсысы белсенді субъект болып табылады. Қарым-қатынасқа түсушілердің әрқайсысы өзін басқалармен салыстыра алады. Сондықтан өзінің мінез-құлық стратегиясын құру үшін әңгімелесушінің қажеттіліктерін, мотивтерін және қарым-қатынастарын ескеру қажет, ал әңгімелесуші болса менің көзқарасымды, мотивтерімді және қажеттіліктерімді қалай түсінетінін білуі маңызды. Бұл ретте екі жақты байланыс түзілгенде ғана әлеуметтік перцепцияның маңызы арта түседі.

Қарым-қатынастағы нысананы қабылдаудағы бағалау коммуникациялық жағдайдың ерекшелігін сипаттайды. Адамдардың қабылдауы әртүрлі психологиялық механизмдерге – бұл адамдардың мінез-құлқы мен әрекетін түсінуіне, бағалауына және оны талдай алуына негізделген. Нәтижесінде адамның тұлғаны қабылдауы әлеуметтік перцепцияның бір бөлігі болып табылады.

Отандық ғылымда әлеуметтік перцепция мәселесін алғаш зерттеген А.А. Бодалев.

А.А. Бодалевтің пайымдауынша, «әлеуметтік перцепция – біріккен іс-әрекет мәселелерін шешу мақсатындағы бірлескен қызметтің қажетті құрамдас бөлігі». Адамдар арасындағы қарым-қатынастың сипаты сыртқы кейпіне, мінез-құлықтың рефлексиясына, интерпретациясына және олардың бір-бірінің мүмкіндіктерін қалай бағалайтындығына байланысты [8, 121-122 б].

В.Н. Куницинаның көзқарасы бойынша, «әлеуметтік перцепция – бұл табиғи қарым-қатынасқа негізделген, тұлғаның адамды қабылдауы мен түсінуі түрінде жүретін тұлғааралық өзара әрекеттесу кезінде болатын процесс» - дейді [10].

А.Н. Беседин болса, әлеуметтік перцепцияның келесідей ерекшеліктерін атап көрсетеді: біріншіден, әлеуметтік перцепциядағы субъектінің белсенділігі, яғни индивидтің заттарды қабылдау кезіндегі адамға немесе топқа қатысты бастамалық ұстанымын көрсетуі. Екіншіден, қабылдаудың тұтастығы, яғни перцепция субъектісі нысананы қабылдауындағы сөз бен бағалауға толығымен бағытталуы. Үшіншіден, әлеуметтік перцепция субъектісінің мотивациясы – оның қабылдауындағы қабылданатын адамға деген танымдық қызығушылығы мен эмоционалдық қатынастың жиынтығына негізделеді, яғни әлеуметтік перцепцияның қабылдаушының мотивациялық-мағыналық бағыттылығына тәуелділігі бар екендігімен сипатталуы [11].

Тиімді сапалы қабылдаудың маңызды көрсеткіші әлеуметтік перцепциямен тікелей байланысты. Бұл шарттарға объект пен субъектінің арақашықтығы, байланыс ұзақтығы, үй-жайдың ерекшеліктері, әлеуметтік ортаны жатқызуға болады.

Н.Р. Битянованың пайымдауы бойынша, әлеуметтік перцепция құрылымына:

1. нысананың сыртқы ерекшеліктері мен оның мінез-құлқын қабылдауы;
2. қабылдауда адамның психологиялық ерекшеліктері мен күйі туралы бейнені қалыптастыра алуы;
3. мінез-құлық себептері мен салдары туралы түсініктерді қалыптастыруы;
4. өзіндік мінез-құлық стратегиясын құра алуы [12].

А.Н. Беседин [11, 14-15 б]. өзінің еңбектерінде дұрыс қабылдауға кедергі келтіретін және қабылданғанды бағалаудың бұрмалануына әкелетін кейбір факторларды атап өтеді, оған: перцепция нысанасымен өзара әрекеттесу жағдайларын ажырата алмауды жатқызады. Яғни, субъектінің белгілі бір жағдайдағы адамдардың мақсатын, міндетін, ниетін, мотивтерін анықтау қиынға соғады, сонымен қатар мақсатқа жету үшін мінез-құлық формасын таңдай алмауы; нысананы қабылдау процесінің басталуына дейін субъектіде алдын ала белгіленген қатынастың; бұрыннан қалыптасқан стереотиптердің болуы; қарым-қатынасқа түсетін объект туралы мерзімінен бұрын қорытынды жасауға ұмтылу; басқаларды тыңдағысы келмеуі; қарым-қатынасқа түсетін объект туралы өз пікірін өзгертуге ұмтылысының болмауы.

Басқа адамды тану – бұл оның сыртқы физикалық қасиеттерін қабылдау ғана емес, сонымен қатар мінез-құлқын, бойындағы ерекшеліктерін, оның ойын, ниетін, әрі эмоциялары туралы түсініктерін қалыптастыру болып табылады.

Басқа адамды тану – бұл қабылдау субъектісі мен нысанасы арасындағы қарым-қатынас туралы түсініктерді жасау және қалыптастыру. Дәл осы фактор физикалық нысаналарды қабылдауда маңызды емес бірқатар қосымша факторлардың рөлінің маңыздылығын атқарады. Ғылыми еңбектеріне талдау жасай келе, біз қабылдау нысанасына байланысты психологиялық механизмдердің екі тобын анықтадық:

1. Топаралық қарым-қатынас механизмдері (топ ішіндегі фаворитизм, физиогномиялық редукция, әлеуметтік стереотиптеу);

2. Тұлғааралық қарым-қатынас механизмдері. Оларды келесідей жіктеуге болады:

- қарым-қатынас процесінде өзін-өзі тану (рефлексия);
- адамдардың бір-бірін тануы (эмпатия, тартымдылық, стереотиптеу, сәйкестендіру);
- қарым-қатынас серіктесінің мінез-құлқын болжау (каузалдық атрибуция) [13].

Тұлғаны тану процесінде басқаға эмоционалды баға беру, оның іс-әрекетінің иерархиясын түсінуге деген талпыныс, алынған мәліметтер негізінде өзінің мінез-құлық иерархиясын құру сияқты процестер қатар жүреді. Біз, әлеуметтік перцепция тетіктерін қалыптастыруда жеткіншектердің әлеуметтік перцепциясын қалыптасыруда қарым-қатынастың тиімділігін маңызды факторлардың бірі деп есептейміз.

Жеткіншектердің тұлғаны қабылдауы адамдар арасындағы тұлғааралық байланыстарды орнатуда маңызды болып табылады.

Қазіргі уақытта әлеуметтік перцепцияны зерттеуде жеткіншектерде сыртқы ерекшеліктерге назар аударуға қарағанда ішкі, тұлғалық, психологиялық қасиеттерге деген қызығушылықтың жоғары екендігімен сипатталады.

Бұл жаста олар басқа адамдардың интеллектуалдық, ерікті қасиеттерін, олардың мінезінің ерекшеліктерін болжауға тырысады. Жеткіншектік кезеңде өзіндік сана мен өзін-өзі қабылдаудың қалыптасуы жүзеге асады. Қазіргі жеткіншектер өздерінің даралығын, басқа адамдарға ұқсамайтындығын айқын көрсетуге тырысады. Тұлғаның даму процесінде тұлғаның жеке моделінің қалыптасуы жүреді, оның негізінде өзін және басқаларды қабылдауы жүзеге асады.

Жеткіншектік шақтың жетекші іс-әрекеті – кәсіби өзін-өзі анықтау. Алайда жеткіншектер құрбыларымен, ата-аналарымен, үлкендермен тұлғааралық қарым-қатынас барысында дүниетанымының қалыптасуына, өмірлік бағдарларды таңдауына, шындыққа сәйкес белгілі бір қатынасты бекітуге байланысты қатынасты құру, оқиғалар мен құбылыстарды бөліп көрсету, бағалау және болжау тәсілдерін қарастыру орын алады. Сонымен, жеткіншектік шақ тұлғаны қабылдау, тұлғааралық қабылдау механизмдерінің қалыптасуы мен дамуы үшін ең маңызды кезең деп айтуға болады.

Қазіргі уақытта тұлғаны жүзеге асырудың көптеген жолдарын қарастыруға болады. Табысты өзін-өзі жүзеге асыру үшін жеткіншектер айналасындағы әлемді, өзін және қоршаған адамдар туралы түсінікке ие болуы керек. Осы ретте біз жеткіншектердің әлеуметтік перцептивтік қатынасының ерекшеліктерін зерттеуді жөн көрдік.

Зерттеудің мақсаты – жеткіншектердің қарым-қатынасының перцептивті

ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу әдіснамасы.

Жеткіншектердің әлеуметтік перцепция ерекшеліктерін зерттеу үшін біз тұлғааралық қабылдаудың негізгі механизмдеріне сәйкес келетін келесі әдістерді қолдандық. Атап айтқанда, А. Мехрабиен мен Н. Эпштейннің «Эмпатия қабілетін диагностикалау сауалнамасы»; И.М. Юсуповтың «Поликоммуникативтік эмпатия деңгейінің диагностикасы»; В.Н. Куницинаның «шанайылықты анықтау тестісі» [14].

Зерттеу Қостанай, Орал, Нұр-Сұлтан қаласының жеткіншектері арасында жүргізілді. Эксперименттік зерттеу жұмысына 16-18 жас аралығындағы 100 жеткіншек қатысты. Алынған нәтижелерге сандық және сапалық талдау арқылы өңделді.

Зерттеу нәтижелері.

Зерттеу жұмысымыз барысында эмпатияның даму деңгейін анықтау мақсатында А. Мехрабиен мен Н. Эпштейннің «Эмпатия қабілетін диагностикалау сауалнамасы» қолданылды. Алынған нәтижелер эмпатияның даму деңгейіне қарай зерттелушілерді топтарға бөлуге мүмкіндік берді.

Респонденттердің 10% эмпатияның жоғары деңгейін көрсетті. Олар басқа адамдардың мәселелеріне ерекше сезімталдық көрсететін, әрі басқаларға деген шынайы қызығушылық танытуымен сипатталады, тұлғааралық байланыстарды тез орнатып, олармен ортақ тіл табыса алады. Сонымен қатар, жанжалға бармауға тырысады, әрқашан ымыраға келуге ұмтылады, айналасындағы адамдар оларды шынайылығы үшін ерекше бағалайды, кез-келген сынды дұрыс қабылдай алады. Болған жағдайды бағалауда олар өздерінің сезімдері мен түйсігіне негізделеді.

Эмпатияның дамуының орташа деңгейі респонденттердің 60%-ы иеленді. Олар өздерінің эмоцияларын көрсету қабілетімен ерекшеленеді, алайда көп жағдайда өздерін басқара алады, қарым-қатынаста зерек, айтқанға қарағанда көбірек түсінуге тырысады, бірақ сезімдерін сыртқа шығарып, көрсетуі кейде шыдамсыздыққа әкеледі. Көп жағдайда өзіндік ойлары мен пікірін сыртқы ортадағы адамдар дұрыс қабылдамауы мүмкін деген оймен айта беремейді. Бейнефильмдерді көргенде, көркем әдебиетті оқығанда кейіпкерлердің эмоционалдық күйлерін бойынан өткергеннен гөрі нақты әрекеттерді орындауды жөн көреді. Тұлғааралық қатынастардың құруы кейде қиынға түседі.

Эмпатия дамуының төмен деңгейі респонденттердің 15%-да анықталды. Бұл көрсеткішке ие болғандар тұлғааралық қарым-қатынас орнатуда қиындықтарды бастан кешіреді, үлкен ортада өздерін ыңғайсыз сезінеді, көбінесе мұндай адамдар басқа адамдармен жұмыс істегеннен гөрі, жалғыз өзі жұмыс істегенді жақсы көреді. Олар нақты тұжырымдар мен ұтымды шешімдерді жақтаушылар қатарында болғанды ұнатады. Олардың достары аз болады, ал дос деп танылатындарды іскерлік қасиеттері мен ақыл-ойының жоғары болғандығы үшін бағалай алады.

Эмпатия дамуының өте төмен көрсеткішін иемденген респонденттердің 15%-ын құрады. Олардың әңгіме бастауы қиын, олар сыныптастарынан, достарынан алшақ жүргенді жақсы көреді. Олардың өз құрбыларымен, өзінен үлкен адамдармен тіл табысу қиын болып келеді. Белсенділік танытпайды, іс-әрекет барысында тек өздерімен ғана әуес болады, мұндай адамдар жекеленген тапсырмаларды орындауда жоғары, әрі нәтижелі жұмыс жасай алса, алайда басқалармен біріге отырып еңбек етудегі қарым-қатынас барысында өздерін жақсы көрсете алмауы мүмкін, сезімтал көріністерге сыни көзқараспен қарайды.

Респонденттердің эмпатия қабілетін зерттеу нәтижесінде, жеткіншектердің көпшілігінде орташа деңгей басым екендігі анықталды, алайда төмен, өте төмен деңгейлерді иемденгендер де болды. Бұл жеткіншектік шақтағы әлеуметтік перцепцияның өзіндік ерекшелігі бар екендігімен сипатталатындығы анықталды. Жалпы алғанда, жеткіншектердің жаңа ортаға үйренісуі, бейтаныс адамдармен тіл табысуы, өзіндік ойы мен пікірін айтуы, кейде эмоцияларын айқын, я болмаса жасырып қалуы да әлеуметтік перцепцияның қалыптасуының өзіндік сипаты ретінде қарастыруға болады.

Өмірдің әртүрлі салаларындағы жеткіншектердегі эмпатияның даму деңгейін зерттеу үшін, келесі кезекте біз И.М. Юсуповтың «Поликоммуникативтік эмпатия деңгейінің диагностикасы» әдістемесін қолдандық. Зерттеу барысында ата-анаға, жануарларға, қарттарға, балаларға, көркем шығарма кейіпкеріне, бейтаныс адамдарға деген жеткіншектердің перцептивтік қатынастары зерттелді.

Эмпатия дамуының өте төмен деңгейіне сәйкес шәкілі бойынша «Ата-анаға» деген қатынас 5%, «Қарттар» шәкілі бойынша 15%, «Көркем шығарма кейіпкеріне» қатынасы шәкілі бойынша 2% құрады. Бұл көрсеткішке сәйкес төмен деңгейге иемденген жеткіншектердің эмпатиялық қатынасы жеткіліксіз екендігін сипаттайды. Бұл деңгейді иемденген респонденттер үшін ересектермен қарым-қатынасты бастау өте қиын, көп жағдайда олар айналасындағы адамдармен тіл табыса алмайды, олар тек жеке жұмыста ғана нәтижелі болуымен ерекшеленеді.

Эмпатияның төмен деңгейіне сәйкес келесі шәкілдер бойынша «Жануарлар» - 10%, «Қарттар» -15%, «Балалар» - 5%, «Көркем шығарма» -15%, «Бейтаныс» - 10% көрсеткіштерге ие болды. Бұл ретте аталмыш респонденттердің 10%-ның қарым-қатынасы төмен деңгейде екендігі анықталды. Бұл топтағы жеткіншектер байланыс орнатуға қиындықтармен сипатталады, басқалардың эмоциялық әрекеттері оларға түсініксіз болып көрінеді, жеке жүргізілген сабақтарды жақсы көреді, көбінесе айналадағы адамдар оларға көңіл бөлмейді, сол себепті де олар өздерін жайсыз және бөтен адам ретінде сезінеді.

Эмпатияның орташа деңгейге сәйкес келесі шәкілдер бойынша «Ата-ана» - 65%, «Жануарлар» - 80%, «Балалар» шәкілінде - 85%, «Өнерлі кейіпкерлер» - 75%, «Бейтаныс» - 85% құрады. Респонденттердің 55%-ы үшін орташа деңгей жетекші көрсеткіш болып табылады. Олар адамдарды нақты әрекеттеріне қарай бағалауға бейім, қарым-қатынаста әңгімелесушіні түсінуге тырысады, олар өз пікірін басқалар қабылдайтынына сенімді болмаса, айтпауды жөн көреді.

Эмпатияның жоғары деңгейіне сәйкес келесі шәкілдер бойынша «Ата-аналар» - 20%, «Жануарлар» - 5%, «Қарттар» - 5%, «Балалар» - 25%, «Бейтаныс адамдар» - 5% құрады. Бұл деңгейге ие болған респонденттердің 20%-на тән екендігі анықталды. Бұл деңгейді иемденген респонденттер айналасындағы адамдардың мәселелеріне сезімтал, әрі оларды көп кешіре алады, эмоционалды сезімталдығы жоғары, көпшіл, басқалармен оңай және тез тіл табысады. Олар жекеленген жұмыстан гөрі біріккен іс-әрекетті ұнатады, әрі үнемі әлеуметтік қолдауды қажет етеді.

Эмпатияның өте жоғары деңгейіне сәйкес респонденттердің «Ата-аналар» - 25%, «Бейтаныс» шәкілі бойынша 15%-ды құрады. Олар бейтаныс адамдарға немесе ата-аналарға деген сезімталдығы жоғары болуымен сипатталады. Олар өздерінің құпияларын еркін, әрі сенімді түрде сеніп тапсыра алады және кеңес ала алады. Өте сезімтал, басқаның салқынқанды сәлемдесуіне байланысты ыңғайсыздықты сезініп, түні бойы ұйықтамауы да мүмкін. Көңілсіздік сезімі басым болғандықтан, олар жақын адамдарының эмоционалды қолдауына мұқтаж болып келеді.

Түйіндей келе, зерттеу нәтижесіне сәйкес жеткіншектердің көпшілігіне эмпатияның дамуының орташа деңгейі тән екендігі анықталды.

Аттракция механизмін зерттеу үшін біз В.Н. Кунициннің «Шынайылық тесті» қолданылды. Респонденттің 55%-ы басқа адамдарды шынайы түрде бағалай алады және өз қателіктерін мойындаудан қорықпайтындығы анықталды. Ал, респонденттердің 45%-ы өз пікірінің дұрыстығына әрқашан сенімді бола бермейді, кейде біржақтылық танытады, себебі олар басқалардың ықпалында өз пікірін оңай өзгерте алады.

Жеткіншектердің әлеуметтік перцепция ерекшеліктерін зерттеу барысында жүргізілген зерттеу әдістеріне А. Мехрабиен мен Н. Эпштейннің «Эмпатия қабілетін диагностикалау сауалнамасы», И.М. Юсуповтың «Поликоммуникативтік эмпатия деңгейінің диагностикасы», В.Н. Куницинаның «шанайылықты анықтау тестісінің нәтижелеріне сүйене отырып, біз әлеуметтік қабылдаудың дамуының үш деңгейін анықтадық.

Талқылау.

Әлеуметтік перцепцияның төмен деңгейі респонденттердің 10%-на тән екендігі анықталды. Бұл топқа жататын респонденттер тұлғааралық қарым-қатынас орнатуға қиындықтармен ерекшеленеді. Оларға әнімелесушімен қарым-қатынасты бастау және олар қолдау қиын, жеке әрекеттерді жақсы көреді, жағымды ойлауына қарағанда теріс ойлауы басым. Бұл ретте олардың эмоционалды фоны төмен болып келеді, ал ол өзекті мәселені адекватты түрде шешуге мүмкіндік бермейді. Сәтсіздіктердің себебін қалыпты деп санайды, әрі өз кінәсін мойындай алады, ал сәттілік кездейсоқ факторлармен түсіндіріледі деген пікірді ұстанады. Олар өздерінің қателіктері мен қабылдайтын шешімдерін талдауға дәрменсіз. Мұндай адамдар басқаларды адекватты емес, үстірт түрде бағалауға бейім келеді.

Респонденттердің 70%-ы әлеуметтік перцепцияның дамуының орташа деңгейі тән екендігі анықталды. Олар өздерінің эмоционалды күйлерін көрсету қабілетіне ие, бірақ көбінесе эмоцияларын бақылауда ұстай алады. Олар адамдардың мінез-құлқы туралы олардың эмоционалды күйіне емес, нақты іс-әрекетіне қарап қорытынды жасағанды жөн көреді. Жағдайға байланысты сәтсіздіктің себептері уақытша, ал сәттілікті тұрақты болады деп санайды. Алайда, егер сәтсіздік уақыты ұзақ уақытты алатын болса, онда олар себептердің заңдылығы бар деп ойлайды. Олар бұрын көп қателіктер жібергендіктен, өздеріне, әрекеттеріне өте сақ болып келеді. Өткен қателіктерді талдай алмайды және олармен жұмыс істеу мүмкіндіктерін қарастырмайды. Олар өз шешімдерінің дұрыстығына сенімді емес, кейде шынайы да болмайды, өйткені ол өз көзқарасын оңай өзгертеді.

Зерттеу нәтижесіне сәйкес респонденттердің арасында жоғары деңгейге ие болғандар анықталмады.

Қорытынды.

Жеткіншектік шақ тұлғааралық қабылдау механизмдерінің қалыптасуы мен дамуы үшін ең маңызды шақтарының бірі болып табылады. Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, жеткіншектердің көпшілігінде әлеуметтік перцепцияның даму деңгейі орташа. Олар өздерінің эмоционалды жағдайын бақылауы, өзінің өткен тәжірибесін талдай алмау, ойлаудың айқын түрінің жоқтығы (оң және теріс), қабылданған шешімдегі белгісіздік және тағы басқа сипаттағы өзіндік ерекшеліктерге ие.

Қарым-қатынас жеткіншектердің өмірінде маңызды рөл атқарады, өйткені олар құрбыларымен, ата-аналарымен, үлкендермен тұлғааралық қарым-қатынаста дүниетанымның қалыптасуы, өмірлік нұсқауларды таңдауы, шындыққа белгілі бір көзқарасты бекітуді жүзеге асырады.

Қорыта келе, әлеуметтік перцепция дағдысы жақсы дамыған жағдайда жеткіншектер өзін қоршаған адамдарды және жалпы қоғамды объективті түрде қабылдайтын тұлға ретінде жетілдіре алары сөзсіз. Зерттеу нәтижелерін қорытындылай келе, жасөспірімдердің қалыптасуында әлеуметтік перцепция маңызды рөл атқарады деген пікірдеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Obuhova L.F. Vozrastnaya psihologiya. — M., Yurait, MGPPU, 2011. - 460 s.*
2. *Slobodchikov V.I. Psihologiya razvitiya cheloveka: Razvitie sub'ektivnoj real'nosti v ontogeneze / V. I. Slobodchikov, E. M. Isaev. — M., 2000. — 423 s.*
3. *Rean A.A. Psihologiya cheloveka ot rozhdeniya do smerti. — SPb., 2010. -345 s.*
4. *Popova L.V., D'yakonov G.V. Identifikaciya kak mehanizm obscheniya i razvitiya lichnosti: Metodologicheskie rekomendacii. — M., 1988. — 195 s.*
5. *Rogov E.I. Psihologiya obscheniya. M., 2018. — 345 s.*
6. *Andreeva G.M. Psihologiya social'nogo poznavaniya: atributivnye processy. - M.: Aspekt Press. 2012. — 245 s.*
7. *Social'naya psihologiya: Uchebnoe posobie dlya vuzov / sost.: A.V. Mokashenceva. - Novosibirsk: Sibirskoe soglashenie; M.: INFRA-M, 2007. — 426 s*

8. *Bodalev A.A. Vospriyatie i ponimanie cheloveka chelovekom. - M., 2004. -346 s.*
9. *Majers, Devid G. Əleumettik psihologiya [aud. G.Қ. Ajқынbaeva [zhəne t.b.]. - 12-bas. - Astana: "Ulttyq audarma byurosy" QQ, 2018. – 559 b.*
10. *Kunicyna V.N., Kazarinova N.V., Pogol'sha V.M. Mezhlichnostnoe obschenie: uchebnik. SPb.: Piter, 2001.*
11. *Doncov A.I., Emel'yanova T.P. Konceptiya social'nyh predstavlenij v sovremennoj psihologii. - M., 2002. – 375 s.*
12. *Bityanova M.R. Social'naya psihologiya: nauka, praktika i obraz myslej. Uchebnoe posobie /M: Izd-vo EKSMO-Press, 2001. – 327 s.*
13. *Psihologiya obscheniya. Enciklopedicheskij slovar' [Elektronnyj resurs]. - Elektron. dan. - Moskva: Kogito-Centr, 2011.*
14. *Zhukov YU.M., Petrovskaya L.A. Diagnostika i razvitie kompetentnosti v obschenii. - M., 1991. – 364 s.*